

засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження. Самовідвід може бути заявлений не пізніше початку підготовчого засідання або першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження [2].

Отже, право на відвід є засобом реалізації права на захист прав та інтересів осіб, які беруть участь у справі, а право на самовідвід враховує й етичну складову, яка полягає в неможливості виконувати належним чином свої процесуальні обов'язки через причини етичного характеру.

Досліджуючи прогалини механізму відводів і самовідводів, доречно зауважити, що вдосконалення такого механізму створюватиме додаткову гарантію захисту прав учасників господарського процесу, оскільки, по-перше, запобігатиме можливостям зловживань при розгляді господарських справ, по-друге, забезпечуватиме належний рівень захисту прав та законних інтересів учасників господарського процесу, неупередженість судді та судового експерта, а також передбачуваність результатів розгляду господарської справи, виходячи з належних та достовірних доказів у справі.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України // Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
2. Бутирська І. А. Відвід (самовідвід) судді у господарському судочинстві / І. А. Бутирська // Право України. 2018. № 7. С. 58-70
3. Кучерук Н. С. Відвід судді у господарському процесі: окремі питання теорії та практики / Н. С. Кучерук // Слово Національної школи суддів України. 2016. № 2. С. 107-116.
4. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні // URL: https://www.pravo.org.ua/img/books/files/1561096843shadow%20report_judges2018_web.pdf
5. Стеценко Ю. Відвід судді як складова судового процесу // Юридична газета. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/vidvid-suddi-yak-skladova-sudovogo-procesu.html>
6. Черненко О. А. Відвід судді в господарському процесі / О. А. Черненко // Приватне право і підприємництво. 2015. Вип. 14. С. 89-93.

Котис В.

студентка II курсу

юридичного факультету

*Тернопільського національного
економічного університету*

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри

міжнародного права та міграційної політики ТНЕУ

Марценко Н.

ВОЛЯ ТА ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Будучи учасником цивільних правовідносин, фізична особа виражає особисту волю через її зовнішній вираз – волевиявлення. Саме воля та волевиявлення є одною із визначальних засад під час здійснення будь-яких цивільно-правових дій. Ще у римському праві особлива увага приділялася волі та волевиявленню, які вважалися обов'язковими складовими правочинів і підкреслювали їх вольовий характер. Більше того, ряд вчених (такі науковці як Муха В.Ю., Перова О.В., Жеков В.І., Пугінський Б.І., Поставський О.В.) у своїх працях розкривали поняття договору та правочину саме через призму понять волі та волевиявлення.

Феномен волі, її формування та виявлення ззовні є надзвичайно значущим та багатогранним, особливо в умовах стрімкого науково-технічного прогресу, коли вираження волі відбувається за допомогою інформаційних технологій. Тому дані питання заслуговують особливої уваги та постійного доктринального оновлення.

Воля є внутрішнім бажанням особи вчиняти цивільно-правові дії (здійснювати підприємницьку діяльність, укласти договори, правочини тощо), тобто є проявом її психологічної діяльності та перебуває у психічній площині. Будучи тільки внутрішньою волею особи, вона не здатна впливати на виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків. Тому, про неї можна говорити лише за зовнішнім вираженням – волевиявленням. Воля повинна бути проявлена ззовні, в іншому випадку вона втрачає юридичне значення. Саме завдяки волевиявленню, яке, на відміну від волі, знаходиться у площині дій, вона і стає доступною для сприйняття іншим особам. Тому, навряд чи доцільно розривати ці тісно пов'язані між собою поняття, навпаки – вони повинні гармонізувати між собою.

Суб'єктами вираження волі можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Якщо суб'єктом є фізична особа, то воля може виражатися безпосередньо нею. Проте, якщо це юридична особа, та її волю формують та виражають органи управління. Так само і волю держави чи інших публічних утворень виражають органи державної влади чи місцевого самоврядування. Окрім того, усі учасники цивільних правовідносин можуть діяти через своїх представників, які виражатимуть їх волю у конкретних правовідносинах.

Воля формується особою шляхом усвідомлення нею того, що відбудеться, її прагнень та бажань. Вона полягає у формуванні мотиву, уявленні про правову мету майбутніх дій, прагненні їх досягнення, обранні способу для їх здійснення. Новицький І. Б. відзначав, що формування волі особи може проходити такі три стадії як: 1) виникнення потреби та усвідомлення способів її задоволення; 2) вибір способу задоволення потреби; та 3) прийняття рішення про вчинення правочину [1].

Проте, воля, як психічний процес формується вільно, і правила щодо порядку її формування не можуть бути обов'язковими. Та вже на стадії волевиявлення важливим є усвідомлення особою тих меж, за які не допустимо виходити при виявленні нею своєї волі. Людина живе у суспільстві, тому її волевиявлення не може бути безмежними, а існує в рамках чинних нормативних актів та звичаїв ділового обороту. Згідно Конституції України «свобода одного не повинна порушувати свободу іншого» [2]. Дане правило досить широко визначає межі вираження волевиявлення суб'єктів права і має достатньо абстрактний характер. Однак уже у ст. 13 Цивільного Кодексу України вказано про обов'язок особи утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довіллю або культурній спадщині, вчиняти дії з наміром завдати шкоди іншій особі тощо [3]. Тому волевиявлення не може порушувати правила, відображені у чинному законодавстві, і повинне здійснюватися як правомірна поведінка.

Волевиявлення, як віддзеркалення волі особи, може бути виражене в будь-якій, передбаченій законом формі, - усній, письмовій чи за допомогою конклюдентних дій. Вибір форми та способу волевиявлення залежить від особливостей правовідносин, вимог чинного законодавства та волі особи. Окрім того, формування волі та її зовнішнього вираження залежить від загальних умов життя, тобто від соціальної складової, та від конкретних потреб осіб, які здійснюють цивільно-правові дії.

У науці цивільного права проблема формування волі та її співвідношення з волевиявленням пов'язана з питанням визнання цивільно-правових дій недійсними. Для їх дійсності важливу роль відіграють чинники, які можуть впливати на волю особи – чи не було вчинено впливу у супереч дійсному бажанню особи, чи інших обставин, які здатні спотворити уявлення про сутність її дій (обман, помилка чи зловмисна домовленість представника особи з іншою особою тощо).

Від усвідомлення та волі людини залежить здійснення нею тієї чи іншої дії, якій вже можна надавати відповідну юридичну оцінку [4]. Є цілком можливим, що, вчиняючи будь-які цивільно-правові дії, особа зовсім не хоче того результату, який мається на увазі, або що вона, вчиняючи ці дії, не має наміру виконувати зобов'язання, які вона взяла на себе. Саме у цих випадках і постає питання про те, якому поняттю потрібно надавати перевагу [5].

Німецький цивільний закон № 133 вказує на те, що під час тлумачення волевиявлення, суди обов'язково повинні досліджувати саме дійсну волю, буквально не зв'язуючи її із зовнішнім вираженням [6]. Фахівці німецького права вказують: «...це формулювання забезпечуватиме уникнення юридичних пасток та спроб обдурити контрагента» [7].

Натомість у підході українського законодавства не вбачається, щоб орієнтиром поставало дослідження дійсної волі осіб. В.В. Вітрянський вважає, що законодавець звужує можливість суду при прийнятті ним рішень, керуватися дійсною волею сторін правочину. На його думку, це підвищує значення тексту договору (а не ідеальної волі сторін) у регулюванні цивільно-правових зобов'язань і орієнтує підприємців на необхідність ретельного відпрацювання всіх умов договорів, які ними укладаються.

Воля та волевиявлення відіграють важливе значення у цивільному праві і більшою мірою є передумовою виникнення цивільно-правових відносин. Зокрема, у ч. 3 та ч. 4 ст. 3 Цивільного Кодексу України вказано, що «загальними засадами цивільного законодавства є свобода договору та свобода підприємницької діяльності, яка на заборонена законом» [3]. Важливим та одним із визначальних елементів свободи договору, правочину чи підприємницької діяльності є саме воля та її зовнішній вираз - волевиявлення.

Цікаво, що у Японії правочин розуміють як «вольову дію, яка здійснюється суб'єктами цивільного права» [8, с.138]. В Німеччині під правочином розуміють будь-яку дію, при якій людська воля спрямована на досягнення правового результату, і цей результат настає внаслідок того, що правопорядок визнає таку волю як підставу для настання відповідного правового наслідку» [9, с.160]. Отже, можна вважати, що правочин є явищем, створеним частково законодавством, а частково волею особи. Як відзначають О.С. Іоффе і Ю.К. Толстой, правочин «розглядається як вольовий акт і, отже, повинен володіти всіма характерними йому властивостями, включаючи внутрішню волю (бажання укласти правочин) і волевиявлення (висловлювання цього бажання ззовні тим або іншим способом). Іншими словами, він є необхідною єдністю внутрішньої волі і волевиявлення осіб, здійснюючих правочин» [10 с. 43].

Що ж стосується одностороннього правочину, то для його існування жодного вираження зустрічної волі (у вигляді згоди на його виконання) не потрібно. Вольовий процес слід вважати завершеним, а правочин, таким що вчинений, в той момент, коли суб'єкт виразить свою волю щодо всіх істотних умов правочину в належній формі [11 с. 92-97]. Від згоди або незгоди особи, яка виконуватиме волю суб'єкта такого правочину, не залежить його дійсність.

Натомість договори (двосторонні та багатосторонні правочини) передбачають не тільки наявність вольових відносин, але і узгодженість волі їх учасників. У таких випадках дуже важливо, щоб виявлена воля одного суб'єкта збігалася з волею іншого. У працях багатьох авторів звертається увага на те, що «договір - це спільний вольовий акт обох сторін», або ж вважають, що правочин включає і зустрічну волю, і її тотожність [12]. Тобто, головним елементом кожного договору є воля сторін, що спрямована на досягнення певної мети, яка не суперечить закону. Бажання учасника укласти правочин має бути справжнім і відповідно відобразитися в його зовнішніх діях, тобто воля і волевиявлення повинні відповідати один одному.

Однак, в умовах трансформації усталених підходів до складу цивільних правовідносин, можливого розширення кола суб'єктів права (які, як було зазначено вище, є носіями волі та волевиявлення), перед правовою наукою постає питання: кому, власне, властива вольова поведінка; чи може робот або штучний інтелект (які згідно із Резолюцією ЄС визнаються «електронною особою») мати внутрішню волю та самостійно її виражати?

В умовах швидкого розвитку інформаційних технологій, коли штучний інтелект (ШІ) стає одним із ключових гравців на цій арені поряд із людиною, не можна не зазначити про їх негативний вплив на волю та волевиявлення осіб. Такі держави як США, Японія, Сінгапур, Китай оновлюють своє законодавство, вводять в дію новітні нормативно-правові акти у галузі ШІ, робототехніки, технологій розумних автомобілів, розумного міста, розумного уряду тощо, з метою захистити не тільки персональні дані, але і особисте життя та психічне здоров'я особи. Однак, ШІ та роботи, на відміну від фізичних та юридичних осіб, не наділені важливими складовими людської індивідуальності, такими як особисті почуття, інтереси, свобода волі тощо. Відсутність цих складових може відобразитись на відсутності власної волі і не здатності до волевиявлення, що і стане проблемою для цивільних правовідносин. Окрім того, це заперечуватиме передчасне та необґрунтоване, на нашу думку, можливе сприйняття ШІ та роботи як суб'єкта цивільного права (правовідносин).

Отже, проаналізувавши поняття волі та волевиявлення, можна зробити висновок, що це ті важливі чинники, без яких неможливе вчинення правочинів, договорів чи здійснення будь-якої підприємницької діяльності, дійсність яких повинна обов'язково поєднуватись з гармонізацією волі та її зовнішнім вираженням. Носіями волі та волевиявлення є фізичні та юридичні особи. А можливі роздуми з приводу правосуб'єктності ШІ та роботів і наявності у них самостійної волі є необґрунтованими з огляду на невластивість їм чуттєвості, свободи волі, розуміння значення своїх дій та здатності відповідати за них.

Список використаних джерел

1. Гавзе Ф.И. *Сделки. Исковая давность*. Ф.И. Гавзе, И.Б. Новицкий. М.: Госюриздат, 1954. 245 с.
2. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 11 квіт. 2018 р. відп. за вип. А. В. Паливода. Київ: ПАЛИВОДА, 2018. 76 с.
3. Цивільний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 26 верес. 2019 р. відп. за вип. А. В. Паливода. Київ: ПАЛИВОДА, 2019. 356 с.
4. Скиданов К.Д. *До проблематики доведення тісного правового зв'язку деяких ознак правочину крізь призму волі та волевиявлення осіб, які його вчиняють*. К. Д. Скиданов. Право і безпека. 2012. № 1. С. 277–281.
5. Курмашев Н.В. *Учение о воле в юридической сделке в советской и современной российской цивилистической науке*. Вестн. гражд. права. 2007 р. № 1. Т. 7. с. 73-74.
6. Германское право. М.: Междунар. центр фин.-экон. развития, 1996. Ч.1. с. 34-39.
7. Жалинский А. *Введение в немецкое право*. А. Жалинский, А. Рерихт. М.: Спарк, 2001. с. 321.
8. Пиляева В.В. *Гражданское и торговое право Японии*. М.: вид: Калашников А. В. 2001 р., 256 с.
9. Шапп Я. *Основы гражданского права Германии*: підручник. М.: БЕК, 1996 р., 304 с.
10. Иоффе О.С. *Основы советского гражданского законодательства*. О. С. Иоффе, Ю. К. Толстой. Л.: ЛГУ, 1962. 216 с.
11. Чистяков К.Е. *Правовая природа одностороннего отказа от исполнения договора*. Правовые проблемы укрепления российской государственности: зб. ст.. Томск. 2000 р. Ч. 5. с. 92-97.
12. Барон Ю. *Система римского гражданского права*. Книга 1. Общая часть. Ю. Барон. 1898 р. 244 с.

Кульчицька Д.

студентка II курсу

юридичного факультету

Тернопільського національного

економічного університету

Науковий керівник:

викладач кафедри цивільного права

і процесу ТНЕУ

Паращук Л.Г.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПОСОБІВ ОБМЕЖЕННЯ РОЗМІРУ НЕУСТОЙКИ

Неустойка є класичним цивільно-правовим засобом забезпечення виконання зобов'язання, відомим ще римському праву. Сучасні держави, цивільне право яких будується на основі реципіюваного римського права, широко використовують цей засіб забезпечення виконання зобов'язання, є він популярним і в Україні.

Одним з найбільш проблемних питань, пов'язаних з використанням неустойки, є застосування ч. 3 ст. 551 ЦК України щодо зменшення розміру неустойки судом [1]. Значення конкретно цієї статті унікальне, оскільки положення, закріплені в ній, нетипові за своїм